

УДК 371.013.046

Герасименко Л. В.

Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського, Кременчук

ДИДАКТИЧНИЙ ВИБІР У СИСТЕМІ НАВЧАННЯ: ДОСВІД І СУЧАСНІСТЬ

В історичній ретроспективі проаналізовано досвід впровадження вибору в різних дидактичних системах, виявлено недоліки і прогресивні ідеї щодо його використання в організації навчання. Доведено, що вибір зумовлюється особистісними детермінантами і може змінювати властивості людини, забезпечуючи її самовдосконалення. Розглянуто фуркацію як один із можливих шляхів упровадження вибору змісту навчання, її роль в історії розвитку дидактичних систем та можливі способи впровадження в сучасних умовах. Визначено поняття дидактичного вибору та запропоновано методика його впровадження в умовах сучасного вищої освіти. Реалізація запропонованого способу організації навчання у ВНЗ передбачає здійснення таких етапів: підготовчо-мотиваційного, мотиваційно-орієнтовного, процесуально-діяльнісного, аналітично-оцінного, коригувального.

Ключові слова: вибір, дидактичний вибір, фуркація, методика організації дидактичного вибору, комбіноване навчання.

Герасименко Л. В.

Кременчугский национальный университет имени Михаила Остроградского, Кременчуг

ДИДАКТИЧЕСКИЙ ВЫБОР В СИСТЕМЕ ОБУЧЕНИЯ: ОПЫТ И НАСТОЯЩЕЕ

В исторической ретроспективе проанализирован опыт организации выбора в разных дидактических системах, выявлены недостатки и прогрессивные идеи его использования. Доказано, что выбор определяется личностными детерминантами и может изменять индивидуальные свойства человека, помогая в самосовершенствовании. Рассмотрена фуркация как один из возможных путей реализации выбора содержания образования, ее роль в истории развития дидактических систем и возможные способы внедрения в современных условиях. Определено понятие дидактического выбора и предложена методика его организации, которая предполагает такие этапы: подготовительно-мотивационный, мотивационно-ориентировочный, процессуально-деятельностный, аналітично-оценочный, корректировочный.

Ключевые слова: выбор, дидактический выбор, фуркация, методика организации дидактического выбора, комбинированное обучение.

АКТУАЛЬНІСТЬ РОБОТИ. Соціально-економічні, політичні процеси, які відбуваються в Україні останніх років, актуалізують питання особистості, її адаптації до життя у швидко змінних умовах. Нестабільність економіки, складність працевлаштування, тривожність у зв'язку з можливістю втрати роботи, усвідомлення некомпетентності при вирішенні життєвосмислових завдань спонукає до розгляду питання природи та сутності вибору, бо здійснюючи його, людина визначає напрям і характер свого подальшого розвитку.

Окреслене коло проблем стосується організації навчального процесу у вищих навчальних закладах, де мають забезпечити підготовку високоосвіченого спеціаліста, громадянина, здатного здійснювати вибір у різноманітних життєвих ситуаціях, успішно реалізуючи себе в житті. Суб'єктна позиція сучасного студента вимагає розширення його самостійності, пошукової активності, формування можливості брати на себе відповідальність за прийняті рішення. Тому питання вивчення вибору в системі навчання є актуальним.

Студювання праць з питань вибору дозволило констатувати, що загальнотеоретичні засади цього феномену досліджували філософи-екзистенціалісти (М. Бубер, Г.-А. Марсель,

С. К'єркегор, Ж.-П. Сартр, К. Ясперс); як складова життєвого шляху особистості вибір вивчався К. Абульхановою-Славською, А. Асмоловим, В. Мухіною, С. Рубінштейном; як спонукання до акме А. Бодальовим, А. Деркачем; як концептуальне поняття теорії прийняття рішень Ю. Козелецьким, Т. Корніловою, Г. Сухобською; як внутрішня діяльність Д. Леонт'євим. У педагогічній теорії і практиці вибір розглядався як основа розвитку особистості (К. Роджерс), засіб управління життям (Н. Щуркова), саморозвитку особистості та виховання її творчості (М. Монтесорі), оптимізуючий засіб пробудження і розвитку здібностей учнів (В. Сухомлинський), розвитку та виховання творчої, гармонійно розвиненої особистості (Ш. Амонашвілі, І. Волков), принцип організації навчання, що сприяє реалізації інтересів тих, хто навчається (К. Вентцель, І. Іллеш, П. Каптерев, Л. Толстой, П. Фрейер), принцип нових педагогічних технологій (О. Гохберг, М. Гузик, О. Євдокимов).

Педагогічна значущість проблеми вибору, що зростає в умовах гуманізації й демократизації навчання у ВНЗ, зумовили мету статті – проаналізувати досвід упровадження вибору в різних дидактичних системах, запропонувати шляхи впровадження дидактичного вибору в сучасних умовах.

МАТЕРІАЛ І РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕНЬ. Дослідження наукових праць із філософії, психології та педагогіки дозволяє представити вибір як проблему, пов'язану з ситуацією невизначеності. Важливими чинниками вибору є особистісні детермінанти. Саме тому будь-яка ситуація вибору впливає на зміну індивідуальних особливостей людини, перебудовуючи її ціннісно-смыслову систему, самоствавлення, ставлення до інших та якість діяльності, оскільки вона здійснюється задля реалізації власних потреб, інтересів й із урахуванням своїх потенцій щодо її виконання.

Отже, під вибором розуміють особливу активність людини, цілісний акт оцінювання себе як особистості, своїх можливостей та самозміни. Він ініціюється самим суб'єктом, який визначає для себе відповідні норми і правила. Тому за допомогою зробленого вибору людина окреслює власний простір, своє буття і разом із тим визначає себе як особистість, кожний раз «конструюючи себе».

Ідея використання вибору в системі навчання має тривалу історію. Особливу зацікавленість цим феноменом виявляли прихильники ідей «вільного виховання». Ж.Ж. Руссо, прагнучи допомогти дитині в природному саморозвитку, впроваджував вибір змісту і методів навчання. На думку педагога, дитина з наполегливістю вивчає тільки те, що її цікавить. Тому вихователь має так організувати діяльність, щоб учень міг самостійно вибрати предмет вивчення і спосіб оволодіння ним [9]. За таких умов заохочувалася природна спонтанність, інтуїтивність, порушуючи системність формування знань і вмінь і негативно відзначаючись на якості підготовки.

Як засіб реалізації інтересів дітей розглядали вибір і вітчизняні педагоги К. Вентцель та Л. Толстой, широко використовуючи його у власній практичній діяльності. Захищаючи право дитини на свободу й гідність, можливість самовиявлення й самоздійснення, учені створили системи навчання на основі свободи й демократії, що сприяло б розвитку реалізації потенційних можливостей і творчих нахилів учнів. Зокрема, Л. Толстой використовував вибір у змісті навчання, пропонуючи учням самостійно вибирати твори для читання, теми для обговорення, дискусій [10]. К. Вентцель запроваджував у власній дидактичній системі вибір школярами не тільки змісту, форм, методів навчання, але й педагогів. Так, учням пропонувалося самостійно складати підручники, занотовуючи необхідну для себе інформацію та описуючи способи її пошуку й засвоєння. Прагнення створити максимально комфортні умови навчання спонукали К. Вентцеля запропонувати учням вибирати вихователів, які найбільше відповідали б їх очікуванням та допомагали в реалізації власних інтересів [1].

Аналіз досвіду упровадження вибору Л. Толстим та К. Вентцелем дає можливість відзначити, що він сприяв виявленню та реалізації усвідомлених і неусвідомлених дитиною

потреб і інтересів. Це призводило, за спостереженнями К. Вентцеля, до надмірного збудження учнів, що виникало в результаті відмови педагогів задовольнити те чи інше бажання; марнування часу, визначеного для навчання; виникнення свавільної поведінки.

Таким чином, врахування у виборі виключно інтересів учнів, спонтанність дій, порушення розумного управління навчально-пізнавальною діяльністю приводить до анархізму, знижує ефективність і якість навчання.

XX століття дало новий поштовх для розвитку педагогічних ідей щодо використання вибору в дидактичних системах, спрямованих на формування свідомої особистості, здатної до вільного життєтворення узгоджено з власними інтересами та в гармонії з іншими людьми. Пошуки вчених були спрямовані на виявленні впливу вибору на розвиток особистості та її самореалізацію (К. Роджерс, А. Маслоу, М. Монтесорі, Р. Штайнер).

Вітчизняні педагоги початку XX століття, поділяючи ідеї зарубіжних колег щодо необхідності забезпечення саморозвитку особистості в умовах навчання, використовували ідею фуркації, в основі якої лежав вибір факультативних профільних навчальних курсів. Так, основоположник оригінальної навчальної системи П. Каптерев розглядав фуркацію як необхідну форму організації тогочасної школи, яка має забезпечити старшокласникам «вибір системи загальної освіти» [5, с. 8]. Така організація роботи школи, як уважав учений, робила її гнучкішою, певним чином пристосовуючи до розумових здібностей учнів. Одноманітність, на думку вченого, мала негативний вплив на процес розвитку та вдосконалення молоді.

П. Каптерев наполягав на необхідності вивчати інтереси учнів і сприяти їх задоволенню, що вимагало розробки паралельних навчальних курсів. Тому рекомендував розділити зміст навчання у середніх і старших класах на обов'язковий і вибіркового. Обсяг обов'язкових навчальних предметів мав поступово зменшуватися, поступаючись факультативним заняттям і навчальним курсам за вибором [3].

На відміну від К. Вентцеля та Л. Толстого, П. Каптерев уважав необхідним організовувати вивчення змісту навчання, спираючись на чітко визначені завдання, маючи стабільний план діяльності, усвідомлюючи можливі форми й методи навчання та забезпечуючи можливість його урізноманітнення залежно від урахування специфіки конкретної місцевості й індивідуальних особливостей учнів, їх цінностей, потенційних можливостей, інтересів і бажань. «На нашу думку, що витікає з формули – одноманітність в основі і різноманітність у частковому, – держава має обмежити своє завдання створення єдиної загальноосвітньої основи шкільного курсу, надавши самій школі в особі її керівників право встановлювати зміст додаткових навчальних предметів і курсів відповідно до індивідуальних нахилів учнів і місцевих умов суспільного життя» [12, арк. 66 зв.].

Думки П. Каптерева про роль вибору у навчанні були близькими українським педагогам визначеного періоду. Науковців об'єднувало уявлення про вибір як вагомий засіб саморозвитку і реалізації особистості школярів. Так, О. Музиченко відзначав, що тільки за умови забезпечення вибору навчальних предметів учні зможуть повністю реалізувати свої можливості та інтереси [6]. Я. Чепіга, розробляючи проект нової української школи, теж наголошував на важливості забезпечення вибору змісту навчання, що безпосередньо сприяло б реалізації інтересів школярів та їхніх вроджених нахилів [11]. Проте слід зазначити, що ідеї О. Музиченка та Я. Чепіги мали більше концептуальний характер і детально не розроблялися ними.

Ідея фуркації П. Каптерева розходила з думкою його попередників та сучасників. Так, В. Стоюнін та О. Віреніус уважали, що подібний розподіл навчальних дисциплін заважатиме всебічному розвитку учнів і не відповідає завданням шкільного навчання: «Біфуркація або трифуркація курсу середньої школи, що пропонувалася у старших класах різними вченими, не витримує, на наш погляд, суворої критики, оскільки замість розподілу, що не відповідає власне завданням середньої загальноосвітньої школи, а до речі і коштує порівняно дорого, слід би було поряд із середніми загальноосвітніми навчальними закладами

облаштовувати спеціальні заклади, або організувати при вищих спеціальних закладах додаткові, практичні курси. Загалом перетворення середньої школи у підготовчий заклад для вузкоспеціальних знань слід визнати щонайменше невдалим» [2, с. 139].

На відміну від В. Стоюніна, О. Віреніуса, П. Каптерев зазначав, що профільні напрями підготовки у гімназії допоможуть учням реалізувати власні інтереси, спонукатимуть їх до активної самостійної роботи, спрямованої на самовдосконалення, що відповідає загальній меті педагогічного процесу і ніяким чином не відходить від завдань загальної освіти.

Однак, обстоюючи доцільність використання фуркацій, П. Каптерев зазначав недосконалість їх розробки, що виявлялося у невизначеності віку дітей, здатних до свідомого вибору (з 4-го, 5-го чи 6-го класу) і необхідності серйозних експериментальних досліджень для перевірки; у обмеженості запропонованих напрямів для вибору; у надмірному збільшенні тижневого навантаження (до 30–31 години), що унеможливило активну участь школярів у факультативних заняттях за вибором у зв'язку з крайньою обмеженістю їх вільного часу.

Визначивши ці недоліки, П. Каптерев апелював до вчених, педагогів щодо необхідності проведення прикладних досліджень для вивчення питання фуркації. Однак сам науковець, концептуально розкривши важливість диференціації навчання завдяки фуркаціям, не проводив ґрунтовних досліджень, які б могли підтвердити чи заперечити правильність його висновків і рекомендацій.

Ідея профілізації навчання (фуркації) П. Каптерева жваво обговорювалася за часи міністра народної освіти П. Ігнат'єва (1914–1916), який був прихильником його педагогічної системи. Фуркація розглядалася урядовцем, як і П. Каптеревим, як засіб реалізації нахилів і здібностей школярів. Вона була невід'ємною складовою запропонованих міністром реформ. Завдяки проекту змін у освіті П. Ігнат'єва проблема профілізації активно обговорювалася педагогами на початку ХХ століття. Так, український педагог і громадський діяч В. Науменко у цілому підтримував принцип фуркації на другому ступені освіти, зазначивши, що діти спочатку мають обов'язково пройти загальноосвітню підготовку. Український учений висловив близьку з П. Каптеревим думку, зазначивши, що фуркація допустима у дітей не раніше 14–15 років, щоб учитель зміг безпомилково визначитися зі здібностями своїх учнів, а вони чітко усвідомили свої інтереси, нахили, потенційні можливості. Водночас, на відміну від П. Каптерева, В. Науменко обґрунтував біфуркацію за двома напрямками: гуманітарний і реальний, беручи до уваги відсутність належної кількості навчальних приміщень, брак коштів на оплату додаткових занять учителів [7].

Незважаючи на те, що ідеї П. Каптерева не були науково перевірені на початку ХХ століття, слід зазначити його внесок у популяризацію ідеї вибору і фуркації зокрема, що активізувало інтерес до неї у науковців і вчителів-практиків.

Так, сучасний дослідник М. Гузик, розробляючи ідею фуркації, прагнув пристосувати педагогічний процес до особливостей конкретної дитини. З цією метою він запропонував оригінальну комбіновану систему навчання, зорієнтовану на персоналізацію навчання. У школі-комплексі м. Южного Одеської області співіснували академічна, мистецька, спортивна, трудова, політехнічна та вища (коледж) школи, де учні навчалися за різного рівня навчально-розвивальними програмами [4]. Фуркація дозволяла гнучко пристосувати навчальний матеріал залежно від рівня підготовки й потенційних можливостей, інтересів школярів.

Ідея фуркації реалізована сьогодні на законодавчому рівні через ідею профільних класів з поглибленим вивченням окремих предметів або початкової допрофесійної підготовки.

Така значущість досліджуваного феномену спонукала до виявлення місця вибору в системі навчання ВНЗ. Вибір навчальних дисциплін, що поглиблювали професійні знання і

вміння студентів була широко використана. Однак, фуркація – один із можливих напрямів реалізації дидактичного вибору.

Аналіз досліджень І. Підласого, Є. Яковлева, Н. Яковлевої, дозволяє відзначити, що системи навчання являють собою цілісність взаємопов'язаних компонентів: цілей, змісту, методів і форм навчання [8]. Забезпечення ефективності роботи системи залежить від оптимального, ефективного функціонування кожного з них, від відтворення зв'язків і залежностей між ними. Тому в авторському дослідженні впроваджувався вибір у кожний із елементів дидактичної системи і визначався як дидактичний. Отже, **дидактичний вибір** – сукупність інтелектуальних і вольових дій особистості, спрямованих на визначення переваг однієї з альтернатив у змісті навчального матеріалу, методах і формах організації навчально-пізнавальної діяльності на основі урахування своїх потреб, цілей, інтересів, можливостей.

Розроблена методика його впровадження передбачає здійснення низки етапів.

1. Підготовчо-мотиваційного (формування позитивного ставлення студентів до процесу вибору, стимулювання потреби його роботи на основі впровадження альтернативності змісту, методів і форм роботи): актуалізація особистісного досвіду студентів щодо значущості вибору в житті, пояснення значущості можливої діяльності, вивчення потреб і інтересів студентів за допомогою психодіагностики та спостереження за навчально-пізнавальною діяльністю; розробка альтернатив у змісті навчання (кілька можливих тем для вивчення; різні психологічні, педагогічні для ґрунтовного дослідження тощо) з урахуванням інтересів студентів.

2. Мотиваційно-орієнтовного (усвідомлення суб'єктом навчання ситуації вибору, умов і шляхів його здійснення, співвіднесення їх з потенційними можливостями і власними інтересами): спонукання студентів до рефлексії після виконаної роботи; складання самохарактеристик; саморецензування есе, рефератів, курсових робіт; спільне складання алгоритму вибору та його адаптування до власних потреб.

3. Процесуально-діяльнісного (глибокий аналіз запропонованих альтернатив, надання переваги одній із них): широке використання завдань, спрямованих на розвиток аналітичних умінь (анотування, резюмування наукових текстів; вивчення контексту, виявлення умов причин виникнення тієї чи іншої ситуації; оцінка дій учасників ситуації; вироблення власних способів поведінки, адекватних для запропонованої ситуації, пошук аргументів.

4. Аналітично-оцінного (рефлексія щодо зробленого вибору, співвіднесення власної оцінки з оцінкою викладача): резюмування кожного виду роботи, спонукати студентів до рефлексії після їх виконання

5. Коригувального (визначення шляхів подолання виявлених недоліків власної стратегії вибору чи прогалин у знаннях і вміннях; розширення вольового, інтелектуального, емоційного ресурсу).

Упровадження зазначеної методики дозволили виявити позитивні зміни в рівні пізнавального інтересу, творчості, якості знань (усвідомленості, гнучкості, повноті, глибині).

ВИСНОВКИ. Вивчення наукових праць з проблем дидактичного вибору дозволяє розглядати його як особливий вид активності, що впливає на зміну особистості тих, хто навчається, та забезпечує ефективність їх навчально-пізнавальної діяльності у результаті задоволення потреб та інтересів. Історичний аналіз упровадження вибору в системах навчання дозволяє виявити такі напрями його використання: вибір змісту навчання (тем для вивчення, для читання; фуркація (вибір факультативних навчальних курсів для забезпечення профілізації), вибір педагогів і вихователів, вибір індивідуальних завдань, вибір методів навчання, дидактичний вибір як вільне інтелектуальне волевиявлення студентів, що реалізується у різних компонентах навчальної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Вентцель К. Н. Дом свободного ребенка / К. Н. Вентцель. – М. : «Земля и фабрика», 1923. – 58 с.
2. Вирениус А. Соображения школьного врача по поводу школьной реформы с точки зрения гигиены и телесного воспитания / А. Вирениус // Русская школа. – 1900. – № 1. – С. 131–141.
3. Герасименко Л. В. П. Каптерев про вибірковий компонент змісту освіти / Л. В. Герасименко // Інноваційна діяльність в освіті : сб. научн. статей VII Міжнародної науково-практичної конференції (Москва–Пушкино, 23 квітня 2013). – Ч. I. – Москва–Пушкино, 2013. – С. 313–320.
4. Гузик М. П. Комбінована система організації навчально-виховного процесу в загальноосвітній школі : дис. ...кандидата пед. наук : 13.00.09 / Гузик Микола Петрович. – К., 2004. – 230 с.
5. Каптерев П. Наша будущая средняя школа / П. Каптерев // Образование. – 1901. – № 11. – С. 1–22.
6. Музиченко О. Реформа школи чи шкільна реформа / О. Музиченко // Вільна українська школа. – 1918–1919. – Том II. – С. 201–207.
7. Науменко В. Проект реформи середньої школи / В. Науменко // Вестник Европы. – 1916. – № 8. – С. 263–291.
8. Подласый И. П. Педагогика : новый курс : в 2 кн. / И. П. Подласый. – М. : ВЛАДОС, 2001. – Кн. 2. – 256 с.
9. Руссо Ж.-Ж. Избранное / Ж.-Ж. Руссо. – М. : Детская литература, 1976. – 324 с.
10. Толстой Л. Н. Воспитание и образование / Л. Н. Толстой // Педагогические сочинения. – М. : Педагогика, 1989. – С. 209–231.
11. Чепіга (Зеленкевич) Я. Ф. До національної школи / Я. Ф. Чепіга // Вибрані педагогічні твори: навч. посібник. – Х. : «ОВС», 2006. – С. 22–24.
12. Центральний державний історичний архів України у Києві. Ф 707 Управління попечителя Київського навчального округу // Оп. 81. Спр. 72 Законопроект Министерства народного просвещения, 1913, 444 арк.

Herasymenko L.

Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University, Kremenchuk

DIDACTIC CHOICE IN THE LEARNING SYSTEM: PAST EXPERIENCE AND PRESENT STATE

The paper presents the retrospective review on the development of choice in different didactic systems. It has been identified some drawbacks as well as progressive ideas of practicing a choice in learning design. The author proves that the choice is formed by personal determinants, moreover it is able to change them providing the person's self-improvement. The idea of furcation is considered as one of the possible ways for introducing the choice of learning content. It has been determined the furcation's role in the history of didactic systems and possible ways of its implementation in current conditions. The concept of didactic choice has been defined and the method of its introduction into higher education has been offered. The pedagogical design of didactic choice comprises the following stages: prestarting-and-motivational, motivational-and-directed, procedural-and-active, estimating, and corrective.

Key words: choice, didactic choice, furcation, method of organization didactic choice, blended learning.

REFERENCES

1. Ventcel, K.N. (1923), *Dom svobodnogo rebenka*, Zemlya i fabrika, Moskva, Russia. [in Russian]
2. Virenyus, A. (1900), "Considerations of the school doctor about the school reform in terms of hygiene and corporal education", *Russkaya shkola*, Iss. 1, pp. 131–141. [in Russian]
3. Gerasymenko, L.V. (2013), "P. Kapterev on the selective component of the content of education", *Innovacyonnaya deyatelnost v obrazovanii*, Iss.1, pp. 313–320. [in Ukrainian]
4. Guzyk, M.P. (2004), "Combined system of organization of educational process in general education school", Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian]
5. Kapterev, P. (1901), "Our future high school", *Obrazovaniye*, Iss. 11, pp. 1–22. [in Russian]
6. Muzychenko, O. (1918–1919), "Reform of school reform", *Vilyna ukrayinska shkola*, Iss. II, pp. 201–207. [in Ukrainian]
7. Naumenko, V. (1916), "Secondary school reform project", *Vestnik Evropy*. Iss. 8, pp. 263–291. [in Russian]
8. Podlasyj, Y.P. (2001), *Pedagogyka : novyj kurs*, Moskva, Russia. [in Russian]
9. Russo, Zh.-Zh. (1976), *Izbrannoe*, Detskaya literatura, Moskva, Russia. [in Russian]
10. Tolstoj, L.N. (1989), "Education and training", *Pedagogicheskiye sochineniya*, pp. 209–231. [in Russian]
11. Chepiga (Zelenkevych), Ya.F. (2006), "To the national school", *Vybrani pedagogichni tvory*, pp. 22–24. [in Ukrainian]
12. (1913), *Centralnyj derzhavnyj istorychnyj arhiv Ukrayiny u Kyjevi*, F 707 Upravlinnya popечytelya Kyuyivsykogo navchalnogo okrugu, Op. 81. Spr. 72 Zakonoproekty Ministerstva narodnogo prosveshheniya. [in Russian]

Герасименко Лариса Віталіївна,
д.пед.н., доцент кафедри психології,
педагогіки та філософії,
Кременчуцький національний університет
імені Михайла Остроградського,
вул. Першотравнева, 20, м. Кременчук
Полтавської обл., Україна, 39600.
Тел. +38(05366) 3-61-72
E-mail: gerasimenko24@gmail.com

Herasymenko Larysa Vitaliivna,
Doctor of Pedagogical Science, Docent,
Associate Professor of Psychology,
Pedagogy and Philosophy Department,
Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi
National University,
vul. Pershotravneva, 20, Kremenchuk,
Poltava Region, Ukraine, 39600.
Tel. +38(05366) 3-61-72
E-mail: gerasimenko24@gmail.com

Стаття надійшла 16.09.2017